

AAN DE VERGETELHEID ONTSNAPT

De ontsluiting van een Hydria

Bachelorscriptie

Naam: Tim Stroomer

Studentnummer: 4026926

Docent: Floris van den Eijnde

Datum: 19-06-2015

Aantal woorden: 8759

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	blz. 2-3
<i>Afbeelding 1</i>	<i>blz. 4</i>
Hoofdstuk 1: Beschrijving	blz. 4-8
<i>Morfologische kenmerken</i>	<i>blz. 4-6</i>
<i>Iconografische kenmerken</i>	<i>blz. 6-8</i>
Hoofdstuk 2: Identificatie	blz. 9-13
Hoofdstuk 3: Datering	blz. 14-17
<i>Morfologie</i>	<i>blz. 14-16</i>
<i>Iconografie</i>	<i>blz. 16-17</i>
Hoofdstuk 4: Context	blz. 18-19
Conclusie	blz. 20
Bronnen	blz. 21-23
Bijlage	blz. I-XII

INLEIDING

‘Ik wil bezingen de god Dionysos, wiens moeder Seméle luisterrijk is. Hij verscheen aan de kust van ’t onvruchtbare zeevlak, op een in zee uitstekende kaap, en hij leek een efebe die de volwassenheid nadert; zijn welige donkere lokken golfdan neer om zijn hoofd; en over zijn krachtige schouders droeg hij een purperen mantel.’¹

Dit citaat is afkomstig uit de Homerische hymnen, een verzameling van 33 gedichten over het leven en de daden van Griekse goden.² De hymne schept een beeld van Dionysos als een man in de kracht van zijn leven die zich vol theateraal vertoon openbaart. Wie was deze god, en hoe kunnen we inzicht krijgen in zijn verering en rol in het leven van de oude Griek?

Een essentiële bron voor de bestudering van de Griekse oudheid zijn de overgebleven vazen. Door middel van de bestudering van Griekse vazen is het voor de onderzoeker mogelijk een breed scala aan vragen te beantwoorden. Zo kan het onderzoeken van vazen inzicht geven in de functie van het vaastype, de fabricage, de verspreiding van de Griekse cultuur en kan het helpen archeologische sites te identificeren en te dateren.³ Verder kan op basis van eventueel aanwezige iconografie, zeker wanneer het gaat om afgebeelde personen en scènes, een beeld worden geschetst van het dagelijks leven en de mythologische perceptie.⁴

In het hieronder volgende zal een van deze vazen geanalyseerd worden. De vaas in kwestie is een Attische Zwartfigurige hydria (zie afbeelding 1). Zoals uit het hierboven gegeven citaat mag blijken is de hoofdpersoon in de op de vaas getoonde scène de god Dionysos. De vaas bevindt zich in de collectie van het Universiteitsmuseum Utrecht (inventarisnummer ARCH-116).⁵ Het gaat om een langdurig bruikleen van het Canisius College te Nijmegen (inventarisnummer CC 813) en is in ieder geval sinds 1992 aanwezig in Utrecht. Door de onvolledigheid van het archief van het Universiteitsmuseum is er veel onbekend over de objectgeschiedenis. Zo zijn er helaas geen gegevens over de vondstomstandigheden. Wel is bekend dat de vaas afkomstig is ‘uit Rome’, hersteld is in Leiden en gedateerd is van 525 tot 500 v.Chr. (zie bijlage, afbeelding 26 en 27: dit zijn de inventariskaarten die zijn opgesteld bij het opnemen van de vaas in de collectie). Wanneer de restauratie heeft plaatsgevonden is onduidelijk, net als wanneer de lip van de vaas beschadigd is geraakt. We hebben hier dan ook te maken met een vaas waar nog veel onbekend over is en zich er uitstekend voor leent ontsloten te worden.

¹ Homerus, *HH*. 7.

² A.S. Hartkamp, *Homerische Hymnen* (Groningen 2011) vii.

³ B.A. Sparkes, *The Red and the Black. Studies in Greek pottery* (Abingdon 1996) 1.

⁴ Sparkes, *The Red and the Black*, 1.

⁵ Mijn werkzaamheden als stagiair bij het UM hebben het mij mogelijk gemaakt op een zeer intensieve manier te werken met de collectie Griekse vazen van het museum. Dit is echter geenszins de enige interessante vaas in de collectie. De keuze voor deze vaas is te verklaren vanuit de esthetische waarde alsmede de aanwezige Dionysische iconografie.

Op basis van de morfologische en iconografische elementen zal de vaas gedateerd worden. Ook zal gekeken worden naar welke functie(s) vazen van dit type binnen het dagelijks leven van de contemporaine Griek hebben gehad. Dit maakt het mogelijk een antwoord te geven op de vraag in welke culturele en religieuze context deze specifieke vaas te plaatsen is.

Allereerst zal aangevangen worden met een uitgebreide beschrijving van de morfologische en iconografische kenmerken van de vaas. Vervolgens zal de aanwezige iconografie geïdentificeerd en geïnterpreteerd worden. Hierna kan de datering plaatsvinden. Ten slotte wordt ingegaan op de culturele en religieuze context waarbinnen de vaas te plaatsen is.

Bij mijn argumentatie zal ik uitvoerig gebruik maken van *comparanda*; van vazen die op basis van hun morfologische dan wel iconografische kenmerken vergelijkbaar zijn met de hier besproken hydria. Hierdoor is het ten eerste mogelijk de vaas in een sequentie te plaatsen, waarmee de datering gepreciseerd kan worden, en zal het mij ten tweede in staat stellen te achterhalen of de vaas te plaatsen is binnen een topos of een uniek geval is. Deze primaire bronnen worden waar nodig gecomplementeerd met secundaire literatuur.

Afbeelding 1: De besproken Attische Zwartfigurige hydria. Foto auteur (2015).

HOOFDSTUK 1: BESCHRIJVING

Zoals gezegd is het onderwerp van deze scriptie een Attische Zwartfigurige hydria gedateerd op 520-500 v.Chr.⁶ Voordat kan worden aangevangen met een diepteanalyse van het object, zullen eerst de fysieke en iconografische afmetingen worden besproken. Hierbij maak ik gebruik van beeldmateriaal, in kleur en in zwart-wit, om het een en ander te verduidelijken en zichtbaar te maken. Om niet in een bijna eindeloze opsomming van alle afmetingen te verzanden, is er voor gekozen het merendeel van de afmetingen op te nemen in twee tabellen (zie bijlage).

Fysieke afmetingen

De hydria is gemaakt van oranje klei. Op de onderkant van de voet, een band rondom het smalste deel van de buik, een vlak op de buik en schouder, de binnenkant van de op de schouder aangebrachte oren en de binnenkant van de buik na, is de vaas zwart gemaakt. In het deel van de buik en schouder dat niet zwart is gemaakt vindt de centrale iconografische scène plaats, waar in hoofdstuk 2 op zal worden teruggekomen.

De spits toelopende voet van de vaas is 1,9 cm hoog en heeft een maximale omtrek van 33 cm. In afbeelding 2 is duidelijk te zien hoe de holle voet spits toeloopt tot de overgang met de buik. Afbeelding 3 laat de kale en holle onderkant van de voet zien met daarop het inventarisnummer ARCH-116 geschreven.

De buik heeft een minimale omtrek van 29 cm, bij de overgang van voet naar buik, en een maximale omtrek, bij de overgang van buik naar schouder, van 62,7 cm. Zij heeft vanaf de ondergrond gemeten een maximale hoogte van 17,2 cm en een minimale hoogte van 1,9 cm. Helaas was het met de beschikbare meetinstrumenten niet mogelijk de minimale en maximale diameter vast te stellen. De in tabel 1 gegeven diameter is dan ook een benadering. Deze bedraagt maximaal 20,7 cm en minimaal 9,2 cm. Op de smal beginnende en breed uitlopende buik is aan een zijde een paneel vrijgelaten van de zwarte verf die vrijwel het gehele oppervlak van de vaas bedekt. In dit paneel vindt de centrale iconografische scène plaats. In afbeelding 4 is dit paneel op en de vorm van de buik goed te zien.

De schouder begint op een maximale hoogte van 17,2 cm en een minimale hoogte van 16,8 cm vanaf de ondergrond. Zij heeft een maximale omtrek, bij de overgang van buik naar schouder, van 62,7 cm en een minimale omtrek, bij de overgang van schouder naar nek, van 31,7 cm. Vanaf de overgang van de buik naar de schouder tot aan de overgang van schouder naar nek is de schouder maximaal 5 cm breed. Op dezelfde zijde als bij de buik is op de schouder een deel vrijgelaten van zwarte verf. Dit vlak is duidelijk te zien in afbeelding 6. De afbeeldingen die in dit vlak zijn gemaakt zullen hieronder besproken worden.

⁶ Deze datering is afkomstig van de eerder genoemde inventariskaart. Een eigen datering zal in hoofdstuk drie worden gegeven.

Op de overgang van buik naar schouder zijn tevens twee oren bevestigd (zie nogmaals afbeelding 4). Het oor aan de linkerzijde van de centrale voorstelling is bevestigd op een hoogte van minimaal 14,3 cm, heeft een gemiddelde dikte van gemiddeld 1,8 cm, de aanzet aan de schouder heeft een maximale breedte van 7,5 cm en de open ruimte aan de binnenkant van het oor beschrijft 3,2 cm bij 1,8 cm. Het oor aan de rechterzijde van de centrale voorstelling is bevestigd op een hoogte van 14,7 cm, heeft een gemiddelde dikte van 1,8 cm, beschrijft bij de aanzet aan de schouder een breedte van maximaal 7,7 cm en de open ruimte aan de binnenkant van het oor beschrijft 2,5 cm bij 1,6 cm. Het hoogste punt van het linker oor is 17,4 cm en voor het rechter oor 17,3 cm. Ook is een oor aangebracht aan de volledig zwartgeverfde 'achterzijde' van de vaas. Dit oor loopt van de overgang van buik naar schouder, op 16,7 cm hoogte, naar de lip van de nek, op een hoogte van 27 cm. De aanzet van dit 1,8 cm dikke oor aan de schouder heeft een breedte van 3,3 cm. Dit oor heeft een maximale hoogte van 26,7 cm en gaat met een 5,6 cm brede en een gemiddeld 1,2 cm dikke aanzet over in de lip. Afbeelding 5 laat de vorm van dit oor op heldere wijze zien.

De nek begint bij benadering op een hoogte van 18,6 cm en heeft haar hoogste punt op 25,6 cm. Wanneer we de gemiddelde hoogte van het begin van de schouder nemen, 17 cm, blijkt dat het hoogteverschil tussen de overgang van buik naar schouder en de overgang van schouder naar nek 1,6 cm bedraagt. Vanaf de schouder gemeten gaat de nek na gemiddeld 6,9 cm over in de lip. De nek heeft een minimale diameter van 8,6 cm en een maximale diameter van 10,9 cm (gemeten op geverfde rand aan binnenkant waar de nek overgaat in de lip, zie afbeelding 7). De nekwand is 0,5 cm dik en heeft een omtrek van 31,7 cm. In afbeelding 8 is de vorm van de nek duidelijk te zien.

De lip die 3 cm rondom de monding van de nek uitsteekt is 0,7 cm dik en heeft een uiterste diameter van 16,3 cm. De hoogte van de lip vanaf de ondergrond bedraagt maximaal 27 cm. Op een ongelukkig moment is de lip ernstig beschadigd geraakt. Hierbij is een stuk van ongeveer 11 bij 2 cm van de lip afgebroken. Vergelijk afbeelding 9, waar de lip nog heel is, en afbeelding 10, waar het kwaad reeds geschied is. In afbeelding 11 en 12 zijn de twee overgebleven scherven te zien. De grootste scherf heeft een grootte van 2,6 bij 6,3 cm. De kleinere scherf is 2,9 bij 4,8 cm groot.

Tot zover de beschrijving van de fysieke kenmerken van de vaas. Hierop volgend zal de op de vaas aangebrachte versiering en iconografie besproken worden. De diepteanalyse hiervan zal echter nog even op zich laten wachten. Het gaat nu slechts om het beschrijven van de aangebrachte versieringen en iconografie en de afmetingen hiervan.

Iconografische afmetingen

Zoals gezegd is op enkele delen na de volledige vaas zwart gemaakt. Op sommige plekken zijn versieringen aangebracht op de zwarte verf. De centrale voorstelling vindt echter plaats op het van zwarte verf vrijgelaten vak dat zich op de buik en schouder bevindt. Bij het beschrijven van de versieringen en iconografie zal dezelfde volgorde worden aangehouden als bij de beschrijving van de

fysieke kenmerken.

Aan de bovenkant van de voet is volledig rondom een 0,6 cm dikke rood-bruine streep aangebracht op de zwarte verf (zie afbeelding 2). Op de buik is aan de onderzijde een 3,2 cm hoge band vrijgelaten van zwarte verf, omgeven door twee 0,5 cm dikke rood-bruine lijnen. Op de van zwarte verf vrijgelaten klei zijn breed beginnende en spits toelopende stralen aangebracht met zwarte verf. Op de buik zijn op 7,4 cm en 8,2 cm hoogte twee rood-bruine strepen aangebracht die volledig rondom lopen (zie afbeelding 13).

De bovenste streep vormt de begrenzing van het vlak op de buik en schouder aan de voorzijde dat is vrijgelaten van zwarte verf. De onderkant van dit vlak bevindt zich op een minimale hoogte van 7,8 cm. Het vlak loopt tot aan de overgang van de schouder naar de nek op 18,6 cm hoogte. Het breedste punt is 24,8 cm breed en het smalste punt, bij de overgang van schouder naar nek, is 10 cm breed. Aan zowel de rechter als de linker uiterste zijde van dit vlak zijn twee rijen van wingerdbladeren aangebracht (zie afbeelding 14 en 15). De bovengrens van het centrale vlak bij de overgang van schouder naar nek wordt gevormd door een rij losstaande tongen die zijn aangebracht met zwarte verf. De tongen zijn gemiddeld 0,3 cm dik en 1,5 cm hoog (zie afbeelding 6).

Op het centrale deel van het vlak dat zich op de buik bevindt, zijn vier figuren te zien. De figuren aan de meest linker- en rechterzijde zijn beiden naakt, zijn afgebeeld in een pose die sterk doet denken aan dans, hebben een baard en ook een staart. We kunnen dan ook aannemen dat beide figuren satyrs moeten voorstellen. Beide figuren zijn met zwarte verf aangebracht met uitzondering van de baard en staart, die een rood-bruine kleur hebben. Verder zijn enkele details geïnciseerd zoals rondom de ogen, bij de knieën en op de buik. Beide satyrs zijn naar het midden van de scène gekeerd (zie afbeelding 16 en 17).

Te midden van de dansende satyrs zijn twee figuren afgebeeld. De linker figuur is een man, herkenbaar aan zijn baard, gekleed in een mantel en met een rhyton en klimop in de hand. Deze figuur is eveneens in zwart uitgevoerd, op enkele details van zijn mantel en hoofdtooï na, waarvoor rode verf is gebruikt. Ook hier is incisie gebruikt om extra detail aan te brengen. Ten slotte is met witte verf een meanderende lijn aangebracht op zijn rok. Door de associatie met de dansende satyrs en het feit dat de figuur zowel een rhyton als een klimop (een zogenaamde *bakkhos*) in de hand houdt,⁷ moet de figuur waarschijnlijk Dionysos voorstellen. De figuur is gekeerd naar de andere centrale figuur. Uit het gebruik van witte verf voor de zichtbare huid, bij het gezicht, de armen en de voeten, kunnen we afleiden dat deze figuur een vrouw moet voorstellen. Binnen deze scène, in verband met de dansende satyrs en de tegenover haar geplaatste Dionysos, kunnen we haar identificeren als Ariadne. De scène zou dan de bruiloft tussen Dionysos en Ariadne moeten voorstellen. Hierop zal in hoofdstuk twee worden teruggekomen. Ariadne is op deze hydria uitgevoerd in drie kleuren; wit voor de zichtbare huid, zwart voor haar sluier, haar en enkele details en rood voor haar onderkleding. Ook hier zijn

⁷ D. Ogden ed., *A Companion to Greek Religion* (Chichester 2007) 327.

enkele details geïnciseerd (zie afbeelding 18 en 19). Het gedeelte van het centrale vlak dat zich op de schouder bevindt, biedt ruimte aan vijf figuren. De middelste figuur heeft het lichaam van een vogel en het hoofd van een vrouw. Dit laatste is gebaseerd op het feit dat er witte verf is gebruikt voor haar gelaat. Het gaat hier dan ook om een sirene. Verder is de figuur voornamelijk in zwarte verf uitgevoerd en zijn, met rode en witte verf en enkele incisies, details aangebracht (zie afbeelding 20). De centraal geplaatste sirene wordt omgeven door twee figuren die naar het midden gekeerd zijn. Beide figuren zijn voornamelijk in zwart uitgevoerd en zijn rood-bruine verf en incisies gebruikt om enkele details aan te brengen. Aangezien er geen witte verf is gebruikt voor de zichtbare huid, bij het gezicht bijvoorbeeld, kunnen we aannemen dat het hier om twee mannelijke figuren gaat (zie afbeelding 21 en 22).

Links en rechts van de mantelfiguren staan twee hennen afgebeeld.⁸ Deze twee buitenste figuren zijn in de kleuren zwart, wit en rood uitgevoerd, waarbij de laatste twee kleuren voornamelijk gebruikt zijn voor het aanbrengen van details (zie afbeelding 23 en 24).

Zoals eerder gezegd is de binnenkant van beide op de buik aangebrachte oren onbeschilderd gelaten. Dit geldt ook voor een band rondom de onderkant van de lip. Op de rand van de lip is een rood-bruine band aangebracht die, op de overgang van het oor dat van de schouder tot de lip loopt na, volledig rondom loopt (zie afbeelding 8).

Aan de binnenkant van de vaasmond is op het punt waar de nek overgaat in de lip een rood-bruine lijn aangebracht. De rest van de binnenkant van de vaasmond is zwart. De binnenkant van de buik is onbeschilderd gelaten (zie afbeelding 7).

⁸ Vergelijk met Zwartfigurige kylix (MET 56.171.34), afbeelding in J.R. Mertens, *How To Read Greek Vases* (New York, 2010) 81.

HOOFDSTUK 2: IDENTIFICATIE

Nu de vaas in haar volledigheid beschreven en gemeten is, zal worden aangevangen met de identificatie van de vaas en de aanwezige iconografie. In dit hoofdstuk zal de identificatie van de vaas als een Zwartfigurige Attische hydria en de centraal afgebeelde figuren als Dionysos en Ariadne uitgelegd en beargumenteerd worden.

Zoals hierboven al veelvuldig is genoemd is de hier besproken vaas een zogenaamde hydria. Vazen van dit type waren bedoeld voor het transport en uitschenken van water.⁹ Het is gemakkelijk te vergeten dat de Griekse vazen met een esthetische waarde zoals de hier besproken hydria daadwerkelijk gebruikt zijn. Dat de hier besproken vaas een hydria is, kunnen we zien aan de vorm van de vaas en de daarop aangebrachte drie oren. In de vorm van de vaas, met de brede voet, grote buik en wijd uitlopende mond, zijn stabiliteit en capaciteit op effectieve wijze met elkaar gecombineerd. De vaasvorm maakte het mogelijk een substantiële hoeveelheid water te vervoeren en tijdelijk te laten staan zonder dat er een gevaar was voor omvallen.¹⁰ Door de vorm en plaatsing van het oor aan de achterzijde van de vaas, werd het uitschenken vergemakkelijkt (zie afbeelding 5). Het halen van water was in het Athene van de late 6e eeuw v.Chr. een typische vrouwen taak. Op een Zwartfigurige hydria in de collectie van het Metropolitan Museum of Art in New York (hierna MET), staat een scène afgebeeld waarin vijf vrouwen zich hebben verzameld bij een fontein en klaarblijkelijk bezig zijn met het halen van water.¹¹ Een van de vrouwen is bezig een hydria te vullen. Zij heeft de vaas neergezet onder de fontein en laat hem zonder verdere ondersteuning vollopen. Ondanks dat dit een geïdealiseerde afbeelding is, geeft het ons wel inzicht in hoe hydriai gebruikt zijn en waartoe zij dienden. Wat opvalt, is dat de vrouwen zich zonder escorte in de openbare ruimte bevinden. Dit zou er op kunnen wijzen dat zij voorbereidingen treffen voor een *symposium*.¹² Symposia waren bijeenkomsten, voorafgegaan door een copieuze maaltijd, waarbij Griekse mannen van dezelfde verwantschapsgroep samenkwamen om wijn te drinken, poëzie voor te dragen, jonge liederen te onderwijzen, spelletjes te spelen en amoureuze activiteiten te ondernemen.¹³ Vaak waren hier ook vrouwelijke *hetaerae* (een soort courtesanes) bij aanwezig.¹⁴ Hydriai komen echter bijna nooit voor in iconografische scènes van symposia.¹⁵ Dat zij hierbij wel degelijk gebruikt werden kunnen we deduceren uit het feit dat hydriai werden gebruikt voor het halen van water, essentieel voor het mengen van wijn. Ook zijn veel hydriai teruggevonden in vondstcomplexen met kraters (waarin de wijn werd gemengd) en drinkgerij.¹⁶

⁹ Mertens, *How To Read Greek Vases*, 26.

¹⁰ Ibidem, 96.

¹¹ MET 06.1021.77

¹² A.S. Steiner, *Reading Greek Vases* (New York 2007) 239.

¹³ Steiner, *Reading Greek vases*, 237.

¹⁴ Ibidem, 176.

¹⁵ Ibidem, 239.

¹⁶ Ibidem, 239.

De Zwartfigurige stijl zal een ieder die zich interesseert voor Grieks aardewerk bekend in de oren klinken. Dit is geenszins verrassend aangezien Attisch aardewerk de afgelopen eeuw een populair onderwerp is binnen de studie van Grieks aardewerk. De Zwartfigurige stijl verdient hierbij bijzondere aandacht. De hier gegeven datering plaatst de Zwartfigurige stijl tussen het jaar 600 en het jaar 480 v.Chr.¹⁷ In de Zwartfigurige stijl kregen menselijke figuren een prominente plek. Hoewel er nog steeds afbeeldingen van dieren en planten voorkwamen werden nu ook mythische en epische verhalen afgebeeld.¹⁸ Aan het begin van deze ontwikkeling waren de afgebeelde figuren nog relatief klein, en groot in aantal. Halverwege de 6e eeuw v.Chr. komt hier echter verandering in en verschuift de interesse naar de afbeelding van grotere figuren en grootse thema's. Een voorbeeld hiervan is de scène op een Attische Zwartfigurige nekamfoor van de hand van Exekias waarin de Amazone koningin Penthesileia gedood wordt door de held Achilles.¹⁹ De vaas is toe te schrijven aan Exekias doordat hij zijn naam erop heeft achtergelaten. Dit is een van de innovaties ten tijde van de Zwartfigurige stijl.

De Zwartfigurige stijl breekt definitief met de Korinthische stijl door mensen en goden een centrale rol te geven, door de achtergrondversieringen minder prominent te maken, door meer concrete en heldere details te tonen en door incisies te gebruiken voor accentuatie. Deze innovaties zijn fundamenteel te noemen. Toch zou vanaf het jaar 530 v.Chr. een nieuwe stijl, de Roodfigurige, opkomen. Dit zou uiteindelijk leiden tot weer een nieuwe periode van vernieuwing en innovatie. Zoals bij elke historische ontwikkeling is ook bij de overgang van de Zwartfigurige naar de Roodfigurige stijl een periode van overlap. Dit verklaart waarom er zogenaamde 'tweetalige' vazen voorkomen. Tweetalige vazen worden zo genoemd omdat zowel de Zwartfigurige als de Roodfigurige stijl is toegepast voor de iconografie. Een beker in de collectie van het Museo Nazionale te Palermo is hier een mooi voorbeeld van.²⁰ De onderkant van de beker is onderverdeeld in een Zwartfigurige en een Roodfigurige helft. Op beide helften staan vechtende en gevallen krijgers afgebeeld. Dit tafereel wordt aangevuld met twee paar ogen. De beker is gedateerd op 520 v.Chr., een decennium na de opkomst van de Roodfigurige stijl, en toont op fraaie wijze in welke mate de twee stijlen elkaar konden complementeren tijdens deze overgangperiode.

Nu de vorm en stijl zijn vastgesteld rest nog de verantwoording van de identificatie van de afgebeelde figuren. De meest in het oog springende aanwijzing voor de identificatie van een van de centrale figuren als Dionysos zijn de twee naakte, dansende figuren aan linker- en rechterzijde van de centrale scène op de buik van de vaas. Hun baarden, paardenstaarten, naakte verschijning en danshouding tonen aan dat dit satyrs moeten voorstellen.²¹ Satyrs zijn rond 580 door Atheense kunstenaars uitgevonden.²² Zij spelen dan ook geen centrale rol in de Griekse religie en er werd niet

¹⁷ Sparkes, *The Red and the Black*, 10.

¹⁸ *Ibidem*, 11.

¹⁹ BM B 210

²⁰ MN V 650

²¹ J. Boardman, *Athenian Black Figure Vases* (zp 1974) 233.

²² Boardman, *Athenian Black Figure Vases*, 233.

aan hen geofferd.²³ Wel worden zij in de Griekse poëzie en beeldende kunst vaak geassocieerd met Dionysos en maken zij deel uit van zijn entourage.²⁴ In het gezelschap van hun meester Dionysos worden satyrs vaak dansend, altijd naakt en meestal met erecte fallussen afgebeeld.²⁵ Een voorbeeld van hoe een gezelschap van Dionysos en zijn satyrs afgebeeld kan worden binnen de Zwartfigurige stijl vinden we op een kylix, gedateerd op 550 v.Chr., in de collectie van het MET.²⁶ Op deze specifieke kylix staat de terugkeer van Hephaistos naar Olympus nadat Dionysos hem verleid had van de wijn te drinken afgebeeld. Satyrs zijn wilde, oncontroleerbare en zeer geseksualiseerde verschijningen.²⁷ Dit maakt hen tot de logische metgezellen van de god van wijn, extase, de wilde natuur en de mysteriën van het leven na de dood.²⁸ Het zijn namelijk de satyrs met hun hybride vorm die de kloof tussen mens en de wilde natuur overbruggen. In hun vorm is de tegenstelling tussen civilisatie en natuur belichaamd.²⁹ Nu de satyrs geïdentificeerd zijn kan gekeken worden naar de mannelijke en vrouwelijke figuur die zich te midden van hen bevinden. Zoals genoemd worden satyrs vrijwel altijd afgebeeld in gezelschap van hun meester, de god Dionysos. Aangezien de rechter figuur op basis van de witte huidskleur als vrouw te herkennen is, kan met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid gesteld worden dat de linker figuur de mannelijke god Dionysos moet zijn. In de eerder geciteerde Homerische Hymne aan Dionysos wordt de god beschreven als een man met weelderig donker haar,³⁰ gekleed in een purperen mantel en bekranst met een klimop.³¹ De eerste afbeeldingen van Dionysos in de Zwartfigurige stijl stammen uit het eerste kwart van de 6e eeuw v.Chr. In deze vroege afbeeldingen is er weinig eenheid in de wijze van representatie en wordt de god als weinig meer dan de bringer van wijn gekarakteriseerd,³² zoals in de scène op een vroeg Zwartfigurige dinos in Londen.³³ In het bovenste fries staat een scène afgebeeld die het verhaal van de bruiloft van Thetis en Peleus laat zien. Een halve eeuw later is Dionysos uitgegroeid, in ieder geval op iconografisch vlak, tot een volwaardige Olympische god. Hij is nu een van de meest voorkomende onderwerpen in de Zwartfigurige iconografie. In de latere Zwartfigurige stijl wordt Dionysos stevast afgebeeld als een man met lang haar en een baard die groter is dan die van zijn Olympische collega's. Meestal gaat hij gekleed in een chiton en himation. Uiteraard mogen ook de kroon van wijnranken en de door hem gedragen kantharos en druiven- of klimoprak niet ontbreken.³⁴ Een op een Zwartfigurige amfoor afgebeelde Dionysos vertoont al deze kenmerken.³⁵ Op een kant van de vaas staat de god te midden

²³ J.D. Mikalson, *Ancient Greek Religion*, (Chichester 2010) 46.

²⁴ T.H. Carpenter, *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens*, (Oxford 1997) 28.

²⁵ Boardman, *Athenian Black Figure Vases*, 232.

²⁶ MET 17.230.5

²⁷ Ogden ed., *A Companion to Greek Religion*, 332.

²⁸ Sparks, *The Red and the Black*, 137.

²⁹ Ibidem, 137.

³⁰ Hartkamp, *Homerische Hymnen* (Groningen 2011) 123.

³¹ Ibidem, 145.

³² Carpenter, *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens*, 11.

³³ BM 1971.11-1.1

³⁴ Carpenter, *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens*, 11.

³⁵ SA, 1383, zie Steiner, *Reading Greek Vases*, 169.

van vier naakte jongemannen. Een van hen schenkt uit een oinochoë wijn in de kantharos van Dionysos. De hierboven genoemde kenmerken komen praktisch allemaal terug in de op de hier besproken vaas afgebeelde figuur, alleen de kantharos mist. In plaats van een kantharos heeft Dionysos een rhyton (drinkhoorn) vast. De figuur heeft een lange baard, is gekleed in een chiton en himation en heeft in een hand een klimoprak en in de andere een rhyton vast. Op zijn hoofd zijn met rode stippen de bladeren van een kroon van wijnranken aangegeven (zie afbeelding 18). Hierom kan met zekerheid worden vastgesteld dat deze figuur Dionysos moet voorstellen. Een vergelijkbare afbeelding vinden we op een schouderfragment van een hydria in de collectie van het Museum of Fine Arts (hierna MFA) te Boston.³⁶

Hierboven is al meervoudig gerefereerd aan de vrouwelijke metgezel van Dionysos als Ariadne. Er zijn twee verhalen bekend die Ariadne verbinden met Dionysos. Volgens de oudste variant overtuigt Dionysos Artemis ervan Ariadne te doden nadat zij met Theseus is gevlucht naar het eiland Dia.³⁷ Volgens de jongere versie vlucht Ariadne, dochter van koning Minos, naar het eiland Naxos nadat zij de Atheense held Theseus heeft geholpen de Minotaurus te verslaan. Eenmaal aangekomen op het eiland viert Theseus en de zijnen hun overwinning. In de avond, als iedereen ligt te slapen, verschijnt Athene aan Theseus en dwingt hem weg te gaan van het eiland en Ariadne achter te laten.³⁸ Wanneer Ariadne ontwaakt is Theseus nergens te bekennen. Radeloos dwaalt zij over het strand totdat Dionysos zich aan haar openbaart. Wanneer zij schrikt en probeert te vluchten houdt hij haar tegen en overtuigt haar ervan met hem te trouwen. Aldus geschiedde. Dionysos en Ariadne trouwen en zij wordt tot godin verheven.³⁹

De figuur op de vaas heeft geen individualistische kenmerken; wij zien enkel een vrouw gekleed in een peplos en een bruidsluier. Doordat zij in de directe nabijheid en van bijna dezelfde hoogte is als haar iconografische partner, Dionysos, is het waarschijnlijk dat beide figuren in deze scène van gelijke status zijn. Wat hier tevens voor spreekt is het feit dat Dionysos als volwassen man staat afgebeeld, wat blijkt uit de baard. De vrouw kan dus niet een van zijn verzorgsters zijn en ook is het onwaarschijnlijk dat het zijn moeder, Seméle, moet voorstellen. Waarschijnlijk is het latere verhaal, waarin Theseus Ariadne achterlaat op Naxos, de inspiratie geweest voor deze scène. Dit kan ons helpen de datering van de vaas verder te onderbouwen. In het laatste kwart van de 6e eeuw v.Chr. wordt Theseus namelijk opnieuw uitgevonden en verheven tot held van het nieuwe, democratische Athene.⁴⁰ Gedurende de 5e eeuw zouden scènes waarin Ariadne en Dionysos staan afgebeeld echter sterk seksualiseren.⁴¹ Aangezien de scène geen seksuele ondertoon heeft, de fallussen van de satyrs

³⁶ MFA 03.880

³⁷ Homerus, *Hom. Od. II. 324-5* volgens Carpenter, *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens*, 64.

³⁸ Hesiodus, *Hes Th. 947-9* volgens Carpenter, *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens*, 65.

³⁹ R. Seaford, *Dionysos* (Abingdon 20016) 136.

⁴⁰ Carpenter, *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens*, 65.

⁴¹ *Ibidem*, 69.

niet prominent zijn en er geen kline is afgebeeld,⁴² is de vaas te plaatsen aan het begin van de introductie van de nieuwe Theseus. In het boek *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens* beargumenteert Thomas Carpenter dat Dionysos in iconografische scènes pas vanaf het laatste kwart van de 6e eeuw v.Chr. door Ariadne wordt vergezeld.⁴³ Dit valt samen met de datering die gegeven wordt in het archief van het UM (525 tot 500 v.Chr.). In het Beazley Archive is voor deze vaas een ruimere datering gegeven van 550 tot 500 v.Chr.⁴⁴

⁴² Een kline is een soort ligbank.

⁴³ Carpenter, *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens*, 69.

⁴⁴ www.beazley.ox.ac.uk/record/4870A6ED-6B65-40D3-AFE1-9CF191F5A986

HOOFDSTUK 3: DATERING

Aan het einde van het vorige hoofdstuk is al kort ingegaan op de iconografische datering. Tevens zijn de datering volgens het archief van het UM en het Beazley Archive gegeven.⁴⁵ In dit hoofdstuk zal de datering op basis van de morfologische en iconografische kenmerken verder gepreciseerd worden. Hierbij zal eerst de morfologie besproken worden.

Morfologische datering

Naast de utilitaire functie van de vaas kunnen we tevens een deel van de datering baseren op de vaasvorm. In het boek *The Red and the Black. Studies in Greek Pottery*, toont Brian Sparkes een schematische weergave van een aantal vaasprofielen van verschillende vaastypen.⁴⁶ Hierin zijn ook gesimplificeerde weergaves van Zwartfigurige en Roodfigurige hydriai opgenomen. Wanneer deze vaasprofielen vergeleken worden met het profiel van de hier besproken hydria (zie het vaasprofiel in de bijlage) kan, zonder naar de iconografie te kijken, worden afgeleid dat het hier om een Zwartfigurige hydria gaat. Roodfigurige hydriai vertonen volgens dit schema weliswaar veel overeenkomsten met Zwartfigurige hydriai, maar toch zijn er belangrijke verschillen. Zo zijn de twee oren aan de linker- en rechterzijde van de vaas lager op de buik geplaatst, in plaats van bij de overgang van buik naar schouder, en komt het oor aan de achterzijde van de vaas niet boven de lip uit. Daar de profieltekeningen op schaal zijn, zou uit de vergelijking van de profieltekeningen tevens kunnen worden afgeleid dat de Zwartfigurige hydriai een slag groter zijn dan Roodfigurige hydriai. Van belang is dat de hier besproken hydria niet hoger is dan 27 cm. Hierop zal spoedig worden teruggekomen. Op basis van de vaasvorm kan overtuigend beargumenteerd worden dat het hier om een Zwartfigurige hydria gaat. Zoals gezegd geeft Sparkes voor de Zwartfigurige stijl een datering van 600 tot 480 v.Chr. Binnen deze stijl zijn er drie typen hydriai te onderscheiden.⁴⁷

Het vroegste type Zwartfigurige hydriai is de rondbuikige. Rondbuikige hydriai worden gekenmerkt door een geribbelde lip, een eivormig lichaam, twee horizontale oren die op het punt van de breedste diameter zijn geplaatst, een plomp postuur en een verticaal oor dat relatief kort is en van de schouder tot de nek, maar nooit tot de lip en vaak daar ver onder, loopt.⁴⁸ Dit type hydria komt vanaf 580 v.Chr. voor en blijft de geprefereerde vorm tot vlak na 550 v.Chr.⁴⁹ Een hydria in de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden (hierna RMO) is een mooi voorbeeld van hoe dit type hydria er optima forma uit kan zien.⁵⁰

⁴⁵ Vaas is in het Beazley Archive te vinden onder nummer 9029907.

⁴⁶ Sparkes, *The Red and the Black*, 169.

⁴⁷ M.B. Moore e.a., *Attic Black-Figured Pottery. The Athenian Agora 23* (New Jersey 1986) 35.

⁴⁸ Moore e.a., *Attic Black-Figured Pottery*, 36.

⁴⁹ *Ibidem*, 36.

⁵⁰ RMO I 1958/4.1

Schouder hydriai komen vanaf het tweede kwart van de 6^e eeuw v.Chr. voor, maar worden met name populair na 530 v.Chr.⁵¹ Het belangrijkste verschil met rondbuikige hydria is dat buik en schouder geen vloeiende lijn vormen. Bij schouder hydriai gaat de buik met een scherpe hoek over in de convexe schouder.⁵² Na 540 v.Chr. worden hydriai van dit type geleidelijk hoger in relatie tot hun diameter, dus slanker, en eleganter en krijgen ze een zogenaamde *torus* voet en wijd uitlopende nek met een torus-vormige lip. Verder wijzen de horizontale oren enigszins omhoog.⁵³ Een ander kenmerk is de plaatsing van het verticale oor; bij schouder hydria loopt dit van de schouder tot aan de lip. Een hydria in de collectie van het Musee du Louvre is hier een goed voorbeeld van.⁵⁴

Aan het eind van de 6^e eeuw v.Chr. komt een nieuw type in zwang; de zogenaamde *kalpis*. Deze vorm was een imitatie van roodfigurige *kalpides* en er zijn dan ook maar weinig Zwartfigurige voorbeelden bekend.⁵⁵ Met de kalpis vorm grijpen de Atheense pottenbakkers terug op het rondbuikige type hydria. Lichaam, schouder en nek vormen weer een vloeiende lijn en ook loopt het verticale oor weer van de schouder tot de nek.⁵⁶ De kalpis hydriai blijken echter minder populair dan de Zwartfigurige schouder hydriai en in het eerste kwart van de 5^e eeuw v.Chr. verdwijnt deze vorm dan ook uit de Zwartfigurige stijl.⁵⁷ Een Zwartfigurige kalpis in de collectie van het MFA is een mooi voorbeeld van dit type hydria.⁵⁸

Op basis van de hier gegeven kenschets kan vastgesteld worden dat de hier besproken hydria behoort tot het type schouder hydria. De vaas heeft een torus-vormige voet en lip, beschrijft een scherpe hoek tussen buik en schouder, een wijd uitlopende nek, twee horizontale oren die licht naar boven wijzen en een verticaal oor dat van schouder tot lip loopt (zie vaasprofiel en afbeelding 4, 5, 9, 13 en 25). Verder heeft de vaas een plomp postuur. Aangezien schouder hydriai vanaf 540 v.Chr. geleidelijk slanker en eleganter werden, en de hier besproken hydria vrij plomp en eivormig is, kunnen we de hydria dateren aan het begin van deze ontwikkeling. Dit wordt nog gecorroboereerd door een vergelijking op basis van vaasprofielen. In het boek *Containers of Classical Greece* staat een reeks vaasprofielen afgebeeld van Zwartfigurige hydriai die dateren van de 8^e eeuw v.Chr. tot het derde kwart van de 4^e eeuw v.Chr.⁵⁹ Uit deze reeks vaasprofielen blijkt duidelijk dat gedurende de tweede helft van de 6^e eeuw v.Chr. Zwartfigurige hydriai slanker en eleganter worden totdat de kalpis vorm, met haar sterk aan rondbuikige hydriai gerelateerde kenmerken, haar intrede doet.⁶⁰

Wanneer de hier besproken hydria vergeleken wordt met comparanda kan deze morfologische datering nog gepreciseerd worden. Zo lijkt een hydria in de collectie van de MET de morfologische

⁵¹ Ibidem, 37.

⁵² Ibidem, 37.

⁵³ Ibidem, 37.

⁵⁴ ML F 296

⁵⁵ Moore e.a., *Attic Black-Figured Pottery*, 38.

⁵⁶ Ibidem, 38.

⁵⁷ Ibidem, 38.

⁵⁸ MFA RES.41.55

⁵⁹ G. Kanowski, *Containers of Classical Greece* (Hong Kong 1984) 38.

⁶⁰ Kanowski, *Containers of Classical Greece*, 39.

tweelingbroer van de hier besproken hydria.⁶¹ De vaas, die gedateerd is op 530 v.Chr., heeft een torus-vormige voet en lip, een brede buik die met een scherpe hoek over gaat in de schouder, een wijd uitlopende nek, twee naar boven wijzende horizontale oren en een verticaal oor dat vanaf de schouder tot aan de lip loopt. Ook een hydria in de collectie van het RMO vertoont sterke morfologische overeenkomsten met ‘onze’ hydria.⁶² Ook deze vaas heeft een torus-vormige lip en voet, een brede buik die met een scherpe hoek over gaat in de schouder, een wijd uitlopende nek, twee naar boven wijzende horizontale oren en oor dat vanaf de schouder tot aan de lip loopt. Zij is wel hoger dan onze hydria (respectievelijk 39,2 cm en 27 cm). Aangezien de vaas gedateerd is op 520 tot 510 v.Chr. toont dit aan dat schouder hydriai vanaf 540 v.Chr. hoger en slanker worden. Een derde vaas die hier als parallel gebruikt zal worden bevindt zich in het World Museum te Liverpool.⁶³ De vaas komt volledig overeen met de eerder genoemde typische kenmerken van een schouder hydria. De laatste vergelijkbare vaas die hier genoemd zal worden bevindt zich in de collectie van het MFA.⁶⁴ Deze vaas wordt hier met name genoemd omdat zij gedateerd is op 540 v.Chr. en vrijwel alle typische morfologische kenmerken van een schouder hydria vertoont met uitzondering van de voet. De voet is getrapt en gaat niet direct over in de buik, zoals bij onze hydria wel het geval is. De vorm van de voet is een restant van het rondbuikige type. Hiermee is de vaas een voorbeeld van een overgangperiode waarin het type schouder hydria prominent wordt.

Op basis van de hierboven gegeven argumenten kan de vaas morfologisch gedateerd worden. Aangezien het hier om een plompe schouder hydria gaat met een verticaal oor dat loopt van schouder tot nek, de lip en voet torus-vormig zijn, en een buik heeft die met een scherpe hoek overgaat in de schouder, moet de vaas geplaatst worden aan het begin van de evolutie van dit type hydria naar een slankere en meer elegante vorm. Wanneer dit vergeleken wordt met de genoemde comparanda maakt dit een morfologische datering van 540 v.Chr. tot 530 v.Chr. aannemelijk.

Iconografische datering

De datering op basis van morfologische kenmerken zal nu aan de hand van de iconografie verder onderbouwd worden. Op enkele delen na is de volledige vaas zwart gemaakt en vindt de centrale scène plaats op een vlak aan de voorzijde van de vaas (zie afbeelding 25). Eerder zijn de centrale figuren, twee satyrs en Dionysos en Ariadne, al geïdentificeerd. Ook is genoemd dat de representatie van Dionysos op Attische vazen in de late 6e eeuw v.Chr. geformaliseerd was. Tevens is genoemd dat volgens Carpenter Ariadne pas vanaf het laatste kwart van de 6^e eeuw v.Chr. als iconografische partner van Dionysos voorkomt.⁶⁵ Deze theorie zal hier gevolgd worden. Nogmaals kunnen comparanda uitkomst bieden om de identificatie van de vrouw als Ariadne te onderbouwen.

⁶¹ MET 14.105.10

⁶² RMO PC 48

⁶³ WM te in het Beazley archive onder nummer 69

⁶⁴ MFA 89.562

⁶⁵ Carpenter, *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens*, 69.

De centrale iconografische scène op een Zwartfigurige hydria in de collectie van het Staatliche Antikensammlungen (hierna SA) vertoont dezelfde kenmerken en thematiek als de centrale scène van de hier besproken hydria.⁶⁶ Net als bij de hier besproken hydria is bij de hydria in de collectie van de SA de centrale scène aan de linker- en rechterzijde omgeven door wingerdbladeren en vormt de bruiloft van Dionysos en Ariadne het centrale onderwerp. Hoewel het onderwerp van het iconografische paneel op de schouder verschilt, bij de hydria uit de SA collectie staan krijgers afgebeeld, is de indeling in een breed paneel op de buik en een fries vormig paneel op de schouder gelijk. Dit is een typisch kenmerk van de iconografie op Zwartfigurige schouder hydriai.⁶⁷ Ook vinden we dit motief en deze indeling terug op nekamfora uit dezelfde periode.⁶⁸ Een voorbeeld van dit laatste is een nekamfoor in de collectie van het SA.⁶⁹ Op de A en B zijde van deze vaas staan respectievelijk Dionysos en Ariadne afgebeeld en zijn zij beiden omgeven door dansende satyrs. De satyrs op deze vaas groeten de bruid van Dionysos met hun dans.⁷⁰ Een groep dansende satyrs die Dionysos vergezellen wordt een *thiasos* genoemd.⁷¹ Dit is tevens de meest voorkomende manier waarop satyrs iconografisch worden weergegeven.⁷²

Uit de vele voorbeelden waarin satyrs en Dionysos in een huwelijks-scène worden afgebeeld kan worden afgeleid dat volgens de Griekse religieuze beleving huwelijken een van de momenten waren waarbij Dionysos zich aan stervelingen kon openbaren.⁷³ Een tweede conclusie die hieruit getrokken kan worden is dat de iconografische scène op onze hydria behoort tot een topos dat veelvuldig werd toegepast op Grieks Zwartfigurig aardewerk.

De laatste parallel die gebruikt zal worden voor de aanwijzing van de vrouwelijk figuur als Ariadne is een beker in de collectie van het ML.⁷⁴ Op deze beker staan Dionysos, te herkennen aan rhyton en druivenkrans, en Ariadne, te herkennen aan haar bruidssluier, afgebeeld te midden van dansende satyrs en menaden. Het is een vroeg voorbeeld van een iconografische weergave van de bruiloft van het goddelijke echtpaar.

De hier genoemde comparanda zijn gebruikt voor het onderbouwen van de identificatie van de vrouw op onze hydria als Ariadne. Wanneer we Carpenter's theorie volgen geeft dat een datering die niet eerder dan het laatste kwart van de 6^e eeuw v.Chr. kan zijn. Op basis van andere iconografische kenmerken, zoals de indeling van de panelen en de rijen wingerdbladeren, kan de hier besproken hydria tot de Zwartfigurige schouder hydriai gerekend worden. Gecombineerd met de morfologische kenmerken geeft dit een uiteindelijke datering van 530 tot 525 v.Chr.

⁶⁶ SA 1282 in het Beazley Archive te vinden onder nummer 9003672

⁶⁷ Moore e.a., *Attic Black-Figured Pottery*, 37.

⁶⁸ *Ibidem*, 37.

⁶⁹ SA 1394

⁷⁰ C. Isler-Kerényi, *Civilizing Violence. Satyrs on 6th-century Greek Vases* (Fribourg 2004) 42.

⁷¹ Isler-Kerényi, *Civilizing Violence*, 35.

⁷² *Ibidem*, 42.

⁷³ *Ibidem*, 43.

⁷⁴ ML F 75 in het Beazley Archive te vinden onder nummer 310510

HOOFDSTUK 4: CONTEXT

Dionysos is een zeer diverse god, dit maakt het lastig hem eenduidig te karakteriseren.⁷⁵ Hij is een van de weinig belangrijke goden die niet prominent genoemd worden in de Ilias en de Odyssee.⁷⁶ Ook zijn er veel kleine, maar weinig grote tempels voor hem gebouwd.⁷⁷ Dat elk Grieks theater opgericht is in zijn eer valt samen met zijn fluïde natuur: als god had hij de kracht van identiteit te wisselen en te transformeren.⁷⁸ In hoofdstuk twee is al gerefereerd aan de functies die hydriai speelden bij symposia. Hierom zal in dit hoofdstuk gekeken worden naar de rol van Dionysos als brenger van wijn en zijn rol in de symposiumcultuur.

In de Griekse oudheid werden brood en wijn beschouwd als onmisbaar voor een beschaafd dieet.⁷⁹ Dit ten spijt werd Dionysos niet overal met open armen verwelkomd.⁸⁰ Dit valt te verklaren vanuit het feit dat zijn gift aan de mensheid, wijn, problematisch van aard is. Wijn kan zowel een constructieve als een destructieve uitwerking hebben.⁸¹ Er zijn dan ook veel mythen bekend van lokale gemeenschappen die weerstand bieden aan de komst van de god en zijn gift.⁸² Volgens een verhaal komt Dionysos aan in Attica waar hij ontvangen wordt door Ikarios.⁸³ Als dank geeft Dionysos Ikarios een wijnrank. Hiermee maakt Ikarios wijn die hij deelt met een groep herders. De herders drinken de wijn echter onverdund en worden als gevolg hiervan dronken. Zij denken dat Ikarios hen vergiftigd heeft en in hun woede doden ze hem. Wanneer de dochter van Ikarios, Erigone, hem vindt verhangt ze zichzelf uit wanhoop. Dit is de stichtingsmythe van een heiligdom ter ere van Dionysos in de deme Ikarion, vlakbij de polis Athene.⁸⁴ In deze mythe wordt duidelijk dat wanneer de gift van Dionysos niet zorgvuldig wordt gebruikt, er verschrikkelijke dingen kunnen gebeuren.

Dat moderatie bij het drinken van wijn belangrijk is voor de individuele leden van een gemeenschap blijkt tevens uit de symposiumcultuur. Eerder is al genoemd dat symposia bijeenkomsten waren van mannen behorende tot dezelfde verwantschapsgroep waarbij het voordragen van poëzie, amoureuze activiteiten en, met name, het drinken van wijn centraal stonden. Maar symposia waren meer dan gezellige en intellectueel verantwoorde feestjes. Tijdens symposia waren de mannen in staat met elkaar te converseren over economie, religie en politiek; kortom alle zaken die

⁷⁵ Ogden ed., *A Companion to Greek Religion*, 330.

⁷⁶ Mikalson, *Ancient Greek Religion*, 36.

⁷⁷ Ogden, *A Companion to Greek Religion*, 327.

⁷⁸ *Ibidem*, 334.

⁷⁹ *Ibidem*, 330.

⁸⁰ *Ibidem*, 330.

⁸¹ *Ibidem*, 332.

⁸² *Ibidem*, 330.

⁸³ Pseudo-Apollodorus, *Apollod* 3.14.7 volgens Ogden, *A Companion to Greek Religion*, 327.

⁸⁴ Mikalson, *Ancient Greek Religion*, 58.

voor de polis van belang waren.⁸⁵ We kunnen de symposia dan ook definiëren als een voorbeeld van de sociale, culturele en politieke innovatie die zo kenmerkend is voor het Athene in de 6^e eeuw v.Chr.⁸⁶ Uit het vele teruggevonden aardewerk uit de 6^e en 5^e eeuw v.Chr. dat aan Dionysos als de god van de wijn gerelateerd is blijkt tevens dat deze god in Attica tijdens deze periode een grote populariteit genoot.⁸⁷

Wanneer een deelnemer van een symposium echter teveel van de wijn genoot en dronken werd, liet hij merken niet over genoeg zelfbeheersing te beschikken.⁸⁸ Dit werd beschouwd als een belediging van Dionysos en resulteerde in gezichtsverlies op sociaal en, met name, politiek vlak. Met dronkenschap werd de gemeenschappelijkheid bedreigd die noodzakelijk was voor het functioneren van de polis.⁸⁹ Deze gemeenschappelijkheid werd ook gevierd in de grote festivals ter ere van de god, waarvan de Anthesteria een Attisch voorbeeld zijn. Centrale thema's bij deze grote festivals ter ere van Dionysos zijn vrijheid en gemeenschappelijkheid, mogelijk gemaakt door wijn.⁹⁰ Net als bij de symposia maakte wijn het tijdens deze festivals mogelijk dat de barrières tussen de individuele leden van de gemeenschap werden geslecht.⁹¹

Met de eerder gegeven datering, van 530 tot 525 v.Chr., kan de hier besproken vaas geplaatst worden in de hoogtijdagen van de symposiumcultuur. De thematiek van de bruiloft van Dionysos en Ariadne zou in de loop van de 5e eeuw v.Chr. verder uitgewerkt worden. Romantische en erotische elementen doen in deze periode hun intrede.⁹² Hiermee werd de god als het ware vastgepind en gedomesticeerd. Zoals in hoofdstuk twee is genoemd vindt vanaf het eind van de 6^e eeuw v.Chr. een herintroductie van de held Theseus plaats. Theseus zou in de loop van de 5^e eeuw v.Chr. een zeer prominente rol in de Atheense belevingswereld gaan spelen. Hij werd geherintroduceerd als de leider die Attica verenigd had en als de stichter van Athene.⁹³ De tevens in hoofdstuk twee genoemde mythe die verklaarde waarom Dionysos met Ariadne trouwde hangt nauw samen met mythologie over Theseus. Onze hydria kan dan ook in de context van de laat 6^e-eeuwse symposiumcultuur en aan de vooravond van de hernieuwde prominentie van Theseus in de Atheense belevingswereld geplaatst worden.

⁸⁵ Ogden, *A Companion to Greek Religion*, 332.

⁸⁶ *Ibidem*, 331.

⁸⁷ Seaford, *Dionysos*, 16.

⁸⁸ Ogden, *A Companion to Greek Religion*, 332.

⁸⁹ *Ibidem*, 332.

⁹⁰ Seaford, *Dionysos*, 29.

⁹¹ *Ibidem*, 29.

⁹² Carpenter, *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens*, 68.

⁹³ Mikalson, *Ancient Greek Religion*, 41.

CONCLUSIE

Het doel van deze scriptie is het ontsluiten van een hydria waar tot op heden weinig over bekend was. Gebleken is dat de vaas in kwestie meer is dan enkel en alleen een ‘transportvat’, zoals op de inventariskaart in het archief van het UM vermeld staat.

Door de morfologische en iconografische kenmerken van de vaas zeer gedetailleerd te bespreken is geprobeerd elk mogelijk aspect te belichten. Dit maakte het vervolgens mogelijk de morfologie en iconografie op overtuigende wijze te identificeren en te duiden. Met name is ingegaan op de rol van Dionysos, de samen met hem afgebeelde satyrs en Ariadne. De identificatie en interpretatie van deze kenmerken is gedaan op basis van comparanda en waar nodig aangevuld met literatuuronderzoek. Vooral de gebruikte comparanda maakten het mogelijk aan te tonen dat de afgebeelde scène een geliefd iconografisch onderwerp was voor de schilders van Zwartfigurige vazen.

Comparanda zijn tevens ingezet om tot een datering te komen. Uit het hierboven geschrevene blijkt op overtuigende wijze dat de datering in het archief van het UM en in het Beazley Archive gepreciseerd kan worden. De vaasvorm is gedefinieerd als een schouder hydria die te plaatsen is aan het begin van de ontwikkeling van dit type hydria naar een slankere en elegantere vorm. Door laat 6e-eeuwse iconografische afbeeldingen van Ariadne te vergelijken met de vrouwelijke figuur in de centrale scène van de hier besproken hydria, kon aangetoond worden dat de afgebeelde scène het huwelijk van Dionysos met Ariadne voorstelt. Door Carpenter te volgen kon de uiteindelijke datering vastgesteld worden op 530 tot 525 v.Chr.

In het laatste hoofdstuk is een beeld geschetst van de culturele en religieuze context waarbinnen deze hydria te plaatsen is. Door de rol van Dionysos in de symposiumcultuur te analyseren is aangetoond dat hydriai een centrale rol bij deze cultuur, de verering van Dionysos en daarmee het gemeenschappelijke leven van de polis Athene, hebben gespeeld.

De hier besproken vaas is geenszins het enige interessante object in de collectie van het UM. De collectie vormt weliswaar geen coherent geheel, maar alsnog zijn er voldoende vazen aanwezig die gebruikt kunnen worden voor het beantwoorden van vragen over de Griekse oudheid. De hier gegeven ontsluiting is dan ook met name bedoeld als een opmaat naar volgend onderzoek waaruit zonder twijfel de grote waarde van deze collectie zal blijken.

BRONNEN

LITERATUURLIJST

Boardman, J., *Athenian Black Figure Vases* (zp 1974).

Carpenter, T.H., *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens* (Oxford 1997).

Hartkamp, A.S., *Homerische Hymnen* (Groningen 2011).

Isler-Kerényi, C., *Civilizing Violence. Satyrs on 6th-century Greek Vases*. Vertaling E.C. De Sena (Fribourg 2004).

Kanowski, G., *Containers of Classical Greece* (Hong Kong 1984).

Mertens, J.R., *How To Read Greek Vases* (New York 2010).

Mikalson, J.D., *Ancient Greek Religion* (Chichester 2010).

Moore, M.B. e.a., *Attic Black-Figured Pottery. The Athenian Agora 23* (New Jersey 1986)

Ogden, D. ed., *A Companion to Greek Religion* (Chichester 2007).

Seaford, R., *Dionysos* (Abingdon 2006).

Sparkes, B.A., *The Red and the Black. Studies in Greek Pottery* (Abingdon 1996).

Steiner, A.S., *Reading Greek Vases* (New York 2007).

PRIMAIRE BRONNEN

Litteraire bronnen

Homerus, *Homerische Hymnen*. Vertaling: A.S. Hartkamp, *Homerische Hymnen* (Groningen 2011).

Homerus, *Odyssee*.

Hesiodus, *Theogonie*.

Pseudo-Apollodorus, *Library*.

Museum index van gebruikte vazen

Musee du Louvre, Parijs (ML)

Zwartfigurig

beker, 575-525 v.Chr., F 75

hydria, 510 v.Chr., F 296

Museo Nazionale, Palermo (MN)

Tweetalig

beker, 520 v.Chr., V 650

Museum of Fine Arts, Boston (MFA)

Zwartfigurig

kalpis, 510-500 v.Chr., RES.41.55

schouderfragment hydria, 550-500 v.Chr., 03.880

hydria, 540 v.Chr., 89.562

Rijksmuseum van Oudheden, Leiden (RMO)

Zwartfigurig

hydria, 520-510 v.Chr., PC 48

hydria, 540 v.Chr., I 1958/4.1

Staatliche Antikensammlungen, München (SA)

Zwartfigurig

amfoor, 550-530 v.Chr., 1383

nekamfoor, 575-525 v.Chr., 1394

hydria, 550-500 v.Chr., 1282 (Beazley nummer 9003672)

The British Museum, Londen (BM)

Zwartfigurig

dinos, 580 v.Chr., 1971.11-1.1

nekamfoor, 580 v.Chr., B 210

The Metropolitan Museum of Art, New York (MET)

Zwartfigurig

hydria, 510-500 v.Chr., 06.1021.77

hydria, 530 v.Chr., 14.105.10

kylix, 540 v.Chr., 56.171.34

kylix, 550 v.Chr., 17.230.5

Universiteitsmuseum Utrecht, Utrecht (UM)

Zwartfigurig

hydria ARCH-116 (Beazley nummer 9029907)

World Museum, Liverpool (WM)

Zwartfigurig

hydria, 550-500 v.Chr., Beazley nummer 69

WEBSITES

Beazley Archive: <http://www.beazley.ox.ac.uk/>